

andra en fylligare akademisk kontext, något Nylander själv arbetat för även tidigare, inte minst här i *Rig*.

Antologin är ett utmärkt exempel på vad som kan hända när man kombinerar nya metoder med djup lokalkunskap. Man har gjort stora framryckningar på kunskapsfronten och även konsoliderat tidigare kunskap. Ribban för forskningen om Hälsingland har höjts och kommer nog att höjas ytterligare framöver.

Sebastian Selvén, Falun

Leksands kyrka – Historia, miljö, inventarier. Sebastian Selvén (red.). Gidlunds förlag, Möklinta 2023. 303 s., ill. ISBN 978-91-7844-520-2.

Varje ny bok om någon av våra kyrkor är välkommen i dessa tider, då hoten mot det kyrkliga kulturarvet växer – många kyrkor blir övertaliga, stängs och förfaller.

En vacker och läsvärd bok har utgivits på Gidlunds förlag om *Leksands kyrka* i Dalarna, en av länets största och mest kända, ingalunda i farozonen. Den bygger vidare på Gerda Boëthius Leksandsvolym i serien *Sveriges kyrkor* från 1916. Därefter har endast kortare beskrivningar över kyrkan kommit ut.

Den nya 300-sidiga volymen har drygt 300 bilder, de flesta i färg. Redaktör och huvudförfattare är Sebastian Selvén, antikvarie på Dalarnas museum, lärare på Dalarnas Högskola och utbildad i ämnet "Divinity" vid universitetet i Cambridge. Han skriver om Leksands församlings historia och miljön på den vackra Kyrkudden vid Siljan, om kyrkans byggnadshistoria samt om dess märkliga inventarier.

Antikvarie Magnus Green behandlar kyrkans många ljuskronor, ljusstakar och andra inventarier i metall, med kyrksilvret i ett särskilt kapitel. Margareta Ridderstedt, erfaren textilantikvarie, tidigare vid Riksantik-

varieämbetet, skriver om prästklädsel och kyrkans andra textilprydnader. Den äldsta bevarade mässhaken är från 1746, de senast beställda från 1970, alla tio avbildade. Åke Skommar, organist och musikdirektör behandlar nuvarande och äldre orglar i kyrkan.

De fyra författarna delar med sig av sina stora kunskaper i en både saklig och intresseväckande text. Det rika källmaterialet som de utnyttjat redovisas i en omfattande notapparat, där arkivmaterial och litteratur anges. Man saknar bara en separat källförteckning.

Leksandskyrkan har en lång och växlingsrik historia. En färglagd plan (s. 71) markerar med åtta färger de perioder då kyrkans olika delar tillkommit. En första stenkyrka ersatte en trolig träkyrka från 1100-talet, därefter växte stenkyrkan i etapper under 1400-, 1600- och 1700-talen till den stora centralkyrka som tillkom 1709–15, med mittorn och karakteristisk lökkupol. Tornkrönet pryder omslaget till boken. En eldsvåda efter blixtnedslag förstörde det tidigare västtornet. Tillbyggnaderna tillkom i takt med befolkningsökningarna, som också ledde till att de många läktarna byggdes, på dalmål "skullar". När befolkningen minskade togs några av läktarna bort.

Flera tidstypiska renoveringar företogs under 1800- och 1900-talen. Under åren 1967–70 återställdes kyrkans interiör efter den omdanande renoveringen på 1890-talet, i stort sett till 1700-talsutseendet. Den senaste tillbyggnaden är den friliggande kvadratiska brud- och samtalskammaren vid vapenhuset från 2009, ritad av arkitekten Gunnar Mattson.

Sebastian Selvén beskriver ingående de praktfulla inventarierna från 1750-talet och härleder deras inhemska och utländska förebilder. Altaruppsatsen har två målningar som båda ovanligt nog visar Nattvarden, sedan man 1752 bytt ut den ursprungliga Korsfästelsescenen som huvudmotiv. Selvén behandlar även de ovanligt uttrycksfulla epitafierna från 1600- och 1700-talen, samt de många läktarbarriärmålningarna och deras

mästare; rön som han tidigare presenterat i flera artiklar.

Dalarnas kyrkor har vanligen mycket rymliga sakristior, som användes både för katekesundervisning och skriftermål (bikt) utöver användningen som omklädningsrum för prästerna. Leksands kyrkas sakristia förstörades 1755.

Leksands församling har genom denna publikation fått ett ovärderligt material om sin kyrka. Boken ger vägledning för vård och underhåll i framtiden, och utgör en inspirerande kunskapskälla för besökare från in- och utlandet. Men boken kan också läsas av alla som intresserar sig för kyrkor och för vårt kulturarv i stort.

Ingrid Sjöström, Johanneshov

Kullens fyr. I sjöfartens tjänst sedan 1500-talet. Henrik Ranby & Peter Appelros (red.). Historiska Media, Lund 2023. 347 s., ill. ISBN 978-91-80500-45-6.

Få byggnadstyper är omgärdade av fler myter och berättelser än fyrar. I Sverige är namn som Långe Jan, Landsort och Örskär välkända. Kullens fyr tillhör också de allra mest kända, en fyrplats som tillsammans med Anholt och Skagen etablerades 1560.

Den långa historien, det utsatta läget vid infarten till Öresund och den omgivande naturen är ett par teman som bildar ryggraden i den av Henrik Ranby och Peter Appelros redigerade boken om Kullens fyr. De sammanlagt 15 författarna ringar in fyrens historia från flera perspektiv. Med utgångspunkt i fyren behandlas dess betydelse för navigation och sjöfart, det lokala näringslivet och turismen. Fyren i sig beskrivs med avseende på teknik- och arkitekturhistoria och det arbete som krävdes för att driva den. Utöver detta kan vi läsa om allmän fyrhistoria, bergets förutsättningar och den mytbildning som har byggts upp kring såväl berget som fyren.

Kullens fyrs historia börjar på 1500-talet, med ökad handelstrafik till sjöss och den ekonomiskt lukrativa kontrollen av Öresund. Etableringen av fyrväsendet på 1560-talet, i det då av Danmark kontrollerade sundet, sammanföll med en kraftig ökning av antalet passerande fartyg.

De tidigaste fyrkonstruktionerna var troligen så kallade papegojfyror, det vill säga ett slags master med en hängande fyr i en öppen korg. Redan 1563 ersattes denna enkla konstruktion med ett murat torn. Kännetecknande för denna belysningsteknik var att den var svag, osäker och krävde mycket bränsle. 1581 hade elva gårdar skyldighet att underhålla fyren. Bara transporten av bränsle innebar en stor arbetsinsats. Under större delen av 1600- och 1700-talen drevs lågan av stenkol, ömsom importerad från Skottland, ömsom bruten lokalt i nordvästra Skåne. Bränsletransporterna, inte minst av stenkolen, framstår som en problematisk följetong som under långa tider engagerade bönder och torpare i Kullabygden.

Ytterligare ett tema som löper genom fyrens tidiga historia fram till år 1826 är entreprenörskontrakten. Privata aktörer drev fyrar för en för staten lägsta möjliga avgift. Denna konstruktion, som i det 21:a århundradet inte känns främmande, genererade stora problem, inte minst avseende driftsäkerheten. Historien om Kullens fyr kan i detta avseende sägas i hög grad vara präglad av vanskötsel.

1826 blev det ändring när staten i form av Lotsverket tog över driften, vilket Dan Thunman menar hade sin orsak i att den allt intensivare sjöfarten krävde högre krav på säkerhet och kvalitet. Entreprenörerna hade, med några undantag, inget intresse i att utveckla verksamheten utan snarare att bedriva den så billigt som möjligt.

Med statens övertagande av driften byggdes en ny fyr med ny belysningsteknik; bland annat infördes oljeeldning i stället för stenkol år 1843. Fyren som uppfördes detta år var dock, enligt Christian Lagerwall, föråldrad